International Science Journal of Engineering & Agriculture
2024; 3(1): 1-7
https://isg-journal.com/isjea
doi: 10.46299/j.isjea.20240301.01
ISSN: 2720-6319

INTERNATIONAL SCIENCE GROUP

Архітектура української церкви у трактуванні Вадима Щербаківського

Ганна Іванівна Олійник
кафедра теорії, історії архітектури та синтезу мистецтв/кафедра архітектурного проектування, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, Київ, Україна
ORCID 0000-0003-4202-6156

Для цитування цієї статті:
Олійник Ганна Іванівна. Архітектура української церкви у трактуванні Вадима Щербаківського. International Science Journal of Engineering & Agriculture. Vol. 3, No. 1, 2024, pp. 1-7. doi: 10.46299/j.isjea.20240301.01
Надійшла до редакції: 17 грудня 2023 р.; **Схвалено:** 20 січня 2024 р.;
Опубліковано: 01 лютого 2024 р.

Анотація. Точка зору видатного вченого, етнографа, антрополога і мистецтвознавця Вадима Щербаківського, який визначив себе у численних галузях через наукові дослідження та синтезуючі праці, представляє особливий інтерес, зокрема в контексті його поглядів на українську культуру та архітектуру українських церков. На теперішньому етапі розвитку, коли церква вплітається в ритми сучасного життя з його урбаністично-архітектурною стилістикою, дослілження та наукові висновки В.Щербаківського, щодо національних особливостей сакральних споруд України, стає особливо актуальною. Церква, як твір архітектурного мистецтва, не лише призначена для вияву найвищих почуттів і настроїв громади, але й активно реалізує своє прагнення займати відповідне місце у духовному і ментальному житті нових поколінь. Перед сучасним архітектором, який проектує храм, постає завдання з відшукання оптимального рішення у відтворенні в новітніх будівельних технологіях і матеріалах, не порушуючи канонічно-літургійних засад, удосконалити та наблизити відвічний образ до сучасності. Важливість храму виявляється через загальний його образ, концепцію простору для богослужіння, значення, яке вкладається в його семантику, а також увагу до його структури та форми. Розглядання архетипів, збережених традицій, пошук гармонії та відчуття краси доповнюють цей образ. У кінцевому підсумку, храм для українців є не лише архітектурним спадком, але й виявом богословського змісту, який набував своє втілення протягом тисячоліть. Для нас позиція В.Щербаківського особливо цікава з точки зору суто мистецького: створення архітектурних ансамблів і прагнення органічного зв'язку сакральних будов з урбаністичним середовищем. Серед таких творчих пошуків ідеалістичні концепції трактування церковної архітектури В.Щербаківським, які ґрунтуються на глибоких науково-дослідних, підтверджених математичними розрахунками, висновках, представляють неоціненний теоретичний матеріал.

Ключові слова: В.Щербаківський, дослідження, українська церквна архітектура, традиція, архітектурна форма.

1. Вступ

Останні десятиліття в Україні характеризуються особливо активним зростом церковного будівництва. Водночас проектування храмів супроводжується дефіцитом методологічної та теоретичної основ, відсутністю обґрунтованих нормативів та рекомендацій. Це поставило проектувальників у стан невизначеності, наслідком чого стала велика кількість сумнівних, а подекуди й низькоякісних рішень, в основі яких обмаль теоретичної підготовки авторів,

волюнтаризм спонсорів та замовників, некомпетентність експертизи. Здебільшого сучасні церковні споруди являють собою еклектичну суміш різностильових прийомів, що аж ніяк не можна вважати спробою відродження архітектурних традицій чи їх модернізованого ушляхетнення, а навпаки, приводить до деґрадації архітектурного-художнього рівня сакральної архітектури. У цьому зв'язку постає проблема глибшого вивчення історичного досвіду будівництва сакральних споруд і архітектурних прийомів згідних із канонами, і водночас, які б ураховували вимоги сучасності. Назріла необхідність простежити в церковній архітектурі останніх десятиліть ставлення до історичних традицій і мистецькі втрати, що необхідно для створення високопрофесійних творів модерної церковної архітектури, яка б продовжила безперервний архітектурний процес розвитку сучасною мовою. Створюючи сучасну українську церковну архітектуру, необхідно глибше і органічніше поєднувати наукові підходи до царини новаторства у формотворчих пошуках.

Настав час кваліфікованого і високомистецького творення нових зразків сучасної церковної архітектури на ґрунті модернізації традиційних засад в умовах сучасної парадигми, що підтверджує необхідність простежити в церковній архітектурі останніх десятиліть безпідставну відмову від вікових традицій формотворення.

2. Мета статті

Метою даної статті є аналіз розуміння Вадимом Щербаківським самобутності архітектури української церкви, що розвивалася самостійно, часто ігноруючи різноманітні зовнішні історичні впливи; розуміння рис самобутності дефінійованих в українському церковному зодчестві, що визначали етнографічну приналежність окремих церков до певного цілого.

3. Методи дослідження

Методи дослідження історико-аналітичні, що базуються на аналізі досліджень В.Щербаківського.

4. Постановка проблеми і актуальність дослідження

Молода, відроджена Україна, яка виборює свою незалежність в сучасних умовах війни, повертається до своїх коренів та ідентичності [1]. Проводить пошуки в історичному та культурному спадку, шукаючи відлуння минулого в сучасних прагненнях. Церква, що відроджується, повинна відзначатися архітектурою, яка відповідає її духовності. Вимоги до архітектури храмів повинні бути враховані всіма зацікавленими сторонами – прихожанами, духовенством, тими, хто відповідатиме за облаштування та функціонування храму. Реалізація цих вимог включає в себе ряд заходів, в основі яких лежать суспільний договір, відповідальність та компетентність всіх сторін. Збереження, відновлення і усвідомлення традиції української церкви викликає велике та складне завдання для архітекторів, що об'єднує в собі світоглядні, теоретичні й практичні виклики на перехресті богослов'я та архітектури. Цей процес може спонукати до активних дій і служити обґрунтуванням для високого патріотизму [2]. Наукові праці визначних учених, зокрема В. Щербаківського, стають надійною основою для пізнання архітектурної традиції.

5. Виклад основного матеріалу

Щербаківський Вадим (17.03.1876 – 18.11.1957), один з визначних українських етнографів і археологів. З 1903 р. Щербаківський досліджував стару українську архітектуру, брав участь у багатьох етнографічних експедиціях у різних районах України, в археологічних

розкопках. За УНР Щербаківський був проф. Українського Університету в Полтаві (1918), з 1922 р. на еміграції в Празі – професор УВУ (1922 – 1945) і в ректором МУУ (1945 – 1951), дійсний член Словацького Наукового Товариства, Чеської Академії Наук, Міжнародного Антропологічного Інституту у Франції; нагороджений сербським орденом св. Сави. Помер у Лондоні [3] [15].

Точка зору Вадима Щербаківського, цього видатного вченого, етнографа, антрополога, мистецтвознавця, який проявив себе у багатьох галузях численними науковими дослідженнями, масштабними, синтезуючими працями, що містять "належний, здоровий ідеалізм й романтизм в поглядах на рідну українську культуру"[4], щодо архітектури української церкви представляє особливий інтерес. Особливо він актуалізується на сучасному етапі, коли церква, як ритуальна й естетична споруда, входить в ритми сучасного життя з його модерною урбаністично-архітектурню стилістикою і займає там поважне місце. Як мистецький архітектурний твір церква призначена для вияву найвищих почувань і настроїв, сучасна церква активно реалізує своє прагнення зайняти відповідне місце у духовному і ментальному житті нових поколінь, довгими десятиліттями підвладних нівелятивній атеїстичній комуністичній ідеології [5]. Для нас позиція В.Щербаківського особливо цікава з точки зору суто мистецького: створення архітектурних ансамблів і прагнення органічного зв'язку сакральних будівель з урбаністичним середовищем. Перед архітектором, який має намір проектувати церковну споруду, постають завдання, з віднаходженням оптимальних рішень. У цих рішеннях, де б архітектурні пошуки якнайчіткіше виражались у новітніх технологіях і матеріалах, не порушуючи канонічного образу й одночасно удосконалюючи і наближаючи відвічні форми до наших днів, прочитуючи їх, перетворюючи і втілюючи в оригінальних творах [3]. Серед таких творчих пошуків ідеалістичні концепції трактування церковної архітектури Вадимом Щербаківським, які ґрунтуються на великому й багатому практичному досвіді, глибоких науково-дослідних висновках, представляють неоціненний теоретичний матеріал.

Найголовнішою й вирішальною тезою пошуків В.Щербаківського, яка є висновком його багатолітніх досліджень у царині церковної архітектури є ідея ілюзогного підвищення внутрішньої високости об’ємів української церкви. В однойменній праці [6], спеціально присвяченій доведенню даної тези, вчений подає формули, за якими математично точно обраховує розміри[1] церкви. Відтак В.Щербаківський доводить, що в дійсності церква будувалася значно нижчою від тієї ілюзорності, яка наперед задуманими технічними засобами і формами повинна переконувати глядача, що вона висока.

Трактування висоти української церкви – це одна з тенденційних позицій В.Щербаківського, які підводять його до висновку про архітектуру української церкви, що розвивається самостійно, самобутньо, ігноруючи різноманітні впливи. Ту ж ідею висоти він порівнює з західноєвропейськими церквами у протиставленні з їх величчю. Він відзначає на складнішому рівні, який включає в себе й суто враженнєві аспекти: величавість і пишнота "одночасної широти і маси", "навіть трохи притискає, пригнічує людину, котра входить до такої церкви" [7]. Високість внутрішнього об’єму української церкви, окрім технічних конструкцій, формується також враженням, що таким чином споруда здійснює своє безпосереднє завдання – виконувати роль "Божого дому". В.Щербаківський пояснює цю

[1] Добуті, до речі, самостійно. Так, Ульяновський В. приводить документальні факти з біографії Щербаківського, в яких є свідчення, що обстеженням церков він займався паралельно з археологічними розвідками, починаючи ще з 1913 р., працюючи у археологічному відділі при Полтавському краєзнавчому музеї – і тоді вже обміряв майже усі церкви Полтавщини. Але зацікавлення його специфікою архітектури української церкви почалося значно раніше, ще з часів першої еміграції за кордон 1907 р. Перебуваючи у Львові з 1907 по 1910 рр. В.Щербаківський дістав запрошення від митрополита Андрея Шептицького співробітничати у Національному львівському музеї. Протягом цих років В.Щербаківський здійснив низку експедицій по Галичині, Закарпатті й Буковині; обмірював і фотографував старовинні дерев'яні церкви. Зібраний матеріал ліг в основу, написаної у Полтаві в 1915 р. праці “Гуцульські церкви”, в якій доводить спільність загальних рис церковної архітектури по всій території України, відмінність яких пов'язана безпосередньо з належністю до тієї чи іншої етнічної групи.

особливість в такий спосіб: "Навпаки, наша навіть невелика дерев'яна церква викликає ілюзію висоти в той спосіб, що викликає враження, ніби така церква є вища і то значно, ніж вона є в дійсності. Це дуже важно, бо це враження викликається цілим процесом послідовних зорових вражень, які в цей спосіб відтягують увагу від усього іншого, змушують забувати про це інше й притягують увагу до себе. І це зорове враження або почуття приглушує всі інші. У той спосіб постає настрій зриватися у височінь і не тільки стреміти до чуттєвого піднесення, але теж до душевного. Викликає тремтіння ліпших сторін душі, палахкотіння душі перед Богом. Забувається земне, душа летить до Бога" [6]. Власне таке обґрунтування чітко показує як архітектура пов’язана з світоглядно-теологічними міркуваннями так виразити у формі й організації закритого церковного простору духовні наміри.

У даному контексті В.Щербаківський особливо наголошує на оцінці Московського професора мистецтва Федора Шмідта, який, незважаючи на своє неприхильне ставлення до українців, мусив признати, що "існування постійної й однаково направленої ілюзії в українській церковній архітектурі" доводить, "що українська архітектура є окреме незалежне мистецтво, бо має свою власну ілюзію, до якої постійно стремить" [5].

Інша тенденція, яка, в свою чергу, є доведенням ідеї зовнішньої високості, ґрунтується на запереченні банної конструкції української церкви. Натомість, В.Щербаківський стверджує, що українська церква від самого початку структура чи конструкція вежна. З погляду В.Щербаківського така конструкція має принципову відмінність від конструкції банної (купольної) і є ще однією суто національною рисою української церкви яка складається з ритмічно скомпонованих веж, які закінчуються куполами. Схоже трактування зустрічаємо, трохи в іншому контексті, уже в наші дні у С.Таранушенка [8], відомого вченого, дослідника української церковної архітектури. Його спостереження, хоч явно не виказують ідеї В.Щербаківського, власне, розвиваються зовсім в іншому ключі й не спрямовані на метафізичне освітлення історії розвитку архітектури української церкви. Однак, основна засада вежної конструкції дерев'яної церкви, особливо на території Лівобережної України, зразки якої зібрані в капітальному альбомі-монографії, прослідковується абсолютно чітко. Його концепція, а загальних рисах, окреслюється на основі візуального сприйняття зовнішньої конструкції церкви як центрично організованої групи окремих веж з постійним скосом доверху, який утворює тупий кут і тим самим викликає зорове враження динамічного подовження стіни вгору (тобто тієї самої високості, але вже ззовні, про яку говорить В.Щербаківський), і з купольним завершенням. Виразність архітектурної форми С.Таранушенко вбачає там де перетинаються зовнішнє і внутрішнє візуальне сприйняття, бо від центрично зв'язаних веж ми чекаємо відповідного в плані переділеного зовнішнього простору. Натомість, українська церква зовсім несподівано демонструє нічим не поділенений внутрішній простір з конусною купольною стелею, в якій немає й натяку на зовнішні аксесуари. Метафізичне трактування такого спостереження може привести до глибокої ретроспективи, яка виводиться з антропоцентричного сприйняття світу. Об'єднуючою точкою для теоретичних обґрунтувань обох учених (Щербаківського і Шмітта) є ідентичне сприйняття українського храму як вежної конструкції, котра ціленаправлено спрямовується вгору і своєю формою передає динаміку руху.

Наступною складовою змісту української церковної архітектури В.Щербаківський вважає ритм. Він порівнює звичну стару трибанну церкву з музичним твором, і робить висновок, що така церква "і зверху, і всередині представляє повну аналогію симфонії, з її початком, серединою і закінченням" [7]. І тут, як власне і всюди дослідник намагається провести паралелі з дохристиянським періодом розвитку української культури взагалі, чи точніше з фольклорним розумінням функціонування споруди відповідно до її призначення. "Ритмікою зв'язані всі конструктивні лінії церкви, а з ними в роздрібленому ритмічному повторенні зв'язані всі лінії деталей і оздоб, як внутрішніх, так і зовнішніх. Навіть в підборі простого покриття ґонтом. Деякі церкви створюють такий казковий, чарівний настрій, який

можна хіба що порівняти з несмертельною красою нашої казки про Івасика Телесика, в якій панує той самий чар ритмічності, зворушливості, ласкавості й людськості" [7].

Як археолог В.Щербаківський дошукувався витоків церковної будівлі з прадавніх часів. Але, оскільки такі пошуки були марними, логічно, що за відповіддю, яким у народній уяві поставав ідеал церкви, він звертається до фольклору. Зокрема, джерела такого ідеалу вбачає у колядках, які влилися у християнську традицію живлющою, олюднюючою течією ще з поганських часів і подають чіткі вимоги, що їх народ ставить до силуету церкви. Так, до прикладу, В.Щербаківський приводить одну з колядок, яка дослівно вимовляє: "Церкву збудую з трема верхами, з трема верхами, з трема віконці" [7]. Тож до ідеї високості, яка окреслюється в народній свідомості "трема верхами", додається ще й обов'язкова вимога освітлення – "трема віконці".

Важливо те, що перебуваючи довгі роки на еміграції [9], не маючи змоги повернутися в Україну і не маючи жодних зв'язків з батьківщиною, окрім тих матеріалів, фотографій та записів, які зміг вивезти з собою за кордон [10], та ще тих скупих відомостей про розвиток науково-дослідних пошуків у царині історії української церковної архітектури в Україні, які доходили до українських емігрантів за кордоном, В.Щербаківський зумів витворити оригінальний метафізичний погляд на історичний розвиток архітектури української церкви [11] [12] [13] [14].

6. Перспективи використання результатів дослідження

Результати дослідження можуть бути використані в процесі практичного проектування з метою запобігання еклектичності в архітектурі сучасних українських церков; при складанні лекційних курсів для студентів, які вивчають архітектуру та мистецтвознавство; при укладанні методологічних розробок; у науково-популярних виданнях.

7. Висновки

З наукових праць В.Щербаківського формується твердження, що українська церковна архітектура є оригінальним за своїм типом, і яке успішно чинило опір різноманітним впливам. Його особливосями є:1) "*ідея високості" - вертікальна дінамика внутрішнього простору; 2) особлива ритмічна композиція об'єму української церкви; 3) черпає образність з фолькльорних джерел; 4) існування постійної й однаково важливої власної ілюзорності в українській церковній архітектурі, "до якої постійно скеровується"*.

У Вадима Щербаківського утворилось власне наукове бачення мистецького змісту архітектури української церкви. Його висновки становлять неоціненний внесок не лише в історію дослідження розвитку архітектури української церкви, вони важливі й для узмістовлення проектів сакральних споруд для потреб сьогодення. В таких спорудах залишається важливим завданням зберегти й акцентувати у кожній деталі безперервність історичного розвитку даного напрямку в архітектурі. Щоб духовна основа, яка становить національний набуток не розгубилась у багатстві нового матеріалу й нових і не завжди виправданих технічних прийомів і досягнень наших днів.

Список літератури:

1) Нагорна Л. "Національна ідентичність» Інтернет-енциклопедія: "Енциклопедіія історії України" 2005р. [Режим доступу]: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=identychnist_nacionalna дата звернення: 20.09.2023р.

2) Вітченко Д. "Де українцям шукати національну ідентичність?" [Режим доступу]: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25379/1/Старкова_Архітектура_й_ідентичніст_.pdf дата звернення: 17.10.2023р.

3) Гол. Ред. Кубійович В. "Енциклопедія українознавства", т.10 Львів "НТШ" 2000р. ст. 3913 – 3914.

4) Ульяновський В. "Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини" // Щербаківський В. Українське мистецтво. – Київ "Львівська політехніка" 1995р., ст. 5 – 101.

5) Криворучко Ю. "Якій бути архітектурі української церкви після томосу" 2019р. [Режим доступу]: https://zbruc.eu/node/85965 дата звернення: 10.12.2023р.

6) Щербаківський В. "Ілюзійне підвисшення внутрішньої високости українських церков" // Грушевський М. Перетц В. Васіленко М. "Записки Українського наукового товариства у Києві." Київ "Друкарня Другої Друкарської Спилки" 1913р. с.155 – 167.

7) Щербаківський В. "Українське мистецтво" – Київ "Либідь" 1995.ст. 104-107

8) Таранушенко С. "Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України" – Київ "Будівельник" 1976р. с.335.

9) Пекарська Л. "Щербаківський Вадим" Інтернет-енциклопедія: "Українці в Сполученому Королівстві" 2014р.[Режим доступу]: https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/shcherbakivskyi-u.htm дата звернення: 17.12.2023р.

10) Франко А.Д., Франко О.О. "Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського" 2012р. [Режим доступу]: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjd-pSW0pyDAxXzQfEDHYD-CBcQFnoECDkQAQ&url=http%3A%2F%2Firbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firbis_nbuv%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FVia_2012_7_7.pdf&usg=AOvVaw0i8VFvdGlXGPCl99GDzYEh&opi=89978449 дата звернення: 10.10.2023р.

11) Щербаківський В. "Українське мистецтво. Деревляне будівництво і різьба на дереві" Львів ; Київ, 1913, 61 с.

12) Щербаківські В. і Д. " Українське мистецтво" (у двох томах з додатками), 1913, 1926 рр. Перевидання, Видавець Савчук О.О., 472 с.

13) Щербаківський В. "Орнаментація української хати", Рим, 1980 р., 102 с.

14) Щербаківський В. " Пам'яті Василя Григоровича Кричевського", 1954р., [Режим доступу]: https://history.sumy.ua/research/article/294-shcherbakivskijvpamyativasilyagrigorovichakrichevskogo.html дата звернення: 10.10.2023р.

15) Атлантова Л. " Родовід Щербаківських" [Режим доступу]: https://mundm.kiev.ua/HISTORY/PERSON/SCHER.HTM дата звернення: 15.10.2023р.

Interpretation of the architecture of the Ukrainian church Vadym Shcherbakivskyi

Hanna Oliinyk
department of Theory, History of Architecture and Synthesis of Arts / department of architectural design, National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0003-4202-6156

Abstract: The point of view of the outstanding scientist, ethnographer, anthropologist and art critic Vadym Shcherbakivskyi, who distinguished himself in numerous fields through scientific research and synthesizing works, is of particular interest, particularly in the context of his views on Ukrainian culture and the architecture of Ukrainian churches. At the current stage of development,

when the church is woven into the rhythms of modern life with its urban and architectural style, the research and scientific conclusions of V. Shcherbakivskyi, regarding the national characteristics of sacred buildings of Ukraine, become especially relevant. The church, as a work of architectural art, is not only intended to express the highest feelings and moods of the community, but also actively realizes its desire to occupy a suitable place in the spiritual and mental life of new generations. The modern architect who designs the temple faces the task of finding the optimal solution in reproduction in the latest construction technologies and materials, without violating the canonical and liturgical principles, to improve and bring the ancient image closer to modernity. The importance of the temple is revealed through its general image, the concept of space for worship, the importance attached to its semantics, as well as attention to its structure and form. Consideration of archetypes, preserved traditions, the search for harmony and a sense of beauty complement this image. In the end, for Ukrainians, the church is not only an architectural heritage, but also a manifestation of the theological meaning that has been embodied for thousands of years. For us, the position of V. Shcherbakivskyi is particularly interesting from a purely artistic point of view: the creation of architectural ensembles and the desire for an organic connection of sacred buildings with the urban environment. Among such creative searches, the idealistic concepts of the interpretation of church architecture by V. Shcherbakivskyi, which are based on deep research findings, confirmed by mathematical calculations, represent invaluable theoretical material.

Key words: V. Shcherbakivskyi, research, Ukrainian church architecture, tradition, architectural form.